

XVI-XVIII. YÜZYIL AVRUPA RESİM SANATI'NDA UŞAK HALILARI

*Nurcan PERDAHCI**

ÖZET

Halıya dokuma sanatı içinde karakterini veren ilk düğümlü teknik örneği Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bu eşsiz sanat Anadolu'da ilk parlak dönemini Selçuklular eliyle yapılan düğümlü halı dokumacılığıyla yaşamıştır. Türk halı sanatının ikinci parlak dönemi ise; XVI. yy.'da Uşak ve çevresinde dokunan madalyon motifli ve çiçekli kompozisyonların yer aldığı halılarla başlamıştır.

Türk halıları içinde en büyük ve tanınmış grup olan Uşak halıları, Avrupalı ressamın tablolarında sık sık tasvir edilip XVIII. yy. sonuna kadar çok tutulduğu halde envanter kayıtlarında Uşak adı geçmez ve bunlar Türk halıları diye bilinir. Aslanapa (2005,s.8). XV.yy. ortasından başlayarak; şimdi Londra National Gallery'de bulunan Gentile Bellini'nin "Bakire ve Baştaçlı Çocuk" adlı yağlıboya resminde olduğu gibi, XVIII. yüzyıl sonuna değin sık sık ince ayrıntılarla betimlenmiştir. Uşak halılarını resimleyen Avrupalı ressamların arasında İtalyan Rönesans sanatçılarından Paris Bordone, Lorenzo Loto, Hans Holbein, Johannes Vermeer, Gerard ter Burch hemen ilk akla gelen isimlerdir. Kayıtları bulunamayan çoğu Uşak halısının üslupları ve yapılış tarihleri; bir resim elemanı olarak resim sanatında yer alan Uşak halıları yardımıyla, halı sanatı uzmanlarınca tespit edilmiştir.

Halı sanatı tarihinde çok zengin çeşitleri bulunan Uşak halılarının en çok resmedilenleri arasında: Küçük Örnekli Birinci Tip Holbein Halıları ile,II.Tip Holbein veya Lotto Halıları olarak adlandırılan halı tipi ve iki ana grup; "Madalyonlu" ve "Yıldızlı" Uşak halıları bulunur.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Anadolu, Uşak Halısı, Avrupalı Ressamlar.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi.
nperdahci@gmail.com, Tel:0212 604 01 37-38 Faks: 0212 445 92 55

**USAK CARPETS IN EUROPEAN PAINTING ART
IN THE XVI-XVIII. CENTURY****ABSTRACT**

The art of carpet weaving in the character of the first node which contains technical example of Turks in Central Asia has emerged in the region. This unique art of the Seljuk period in Anatolia, the first bright hand knotted carpet weaving with the lived. The second brilliant period of Turkish carpet art: Motif medallion in the vicinity of Uşak in the XVI. century woven floral compositions, where the rich and varied began with carpet.

Turkish carpets in the largest and well-known group, the Uşak carpets, European artists in the table, starting with Fatih revolution in the XVIII. century until the end was often depicted in fine detail. Uşak carpets among European artists of the Italian Renaissance artists who illustrate the Paris Bordone, Lotto, the German Hans Holbein, Vermeer from the north, Terbourch names immediately come to mind first. A picture element as the records can not be found Uşak carpets of most styles and construction dates of Uşak carpets, carpet art by experts with the help of these images have been identified.

On the art of carpet that has a very rich variety of Uşak carpets among the most it may portray: First type or small-pattern Holbein carpets with the Holbein or the second type, called Lotto carpets, carpet type and the two main groups: "Medallion" and "Star" are Uşak carpets.

Keywords: *Turks, Anatolia, Uşak Carpets, European Painters.*

Giriş

Türklerin Hunlar devrinde geliştirmiş oldukları düğümlü halı tekniklerinin, Doğu Türkistan'dan Batı Anadolu'ya kadar devam eden ve yüzyıllar süren bir geleneği vardır. *Dünya medeniyetine Türklerin bir hediyesi olan "Halı Sanatı", başından beri sıkı sıkıya Türklere bağlı olarak gelişmiştir.* Aslanapa (2005,s.8). Adsız nice büyük küçük sanatçıların ortaya çıkardıkları konar göçerlilik dönemlerinin gelenek ve inançlarının kültür izlerini stilize bitkisel, hayvansal ve geometrik motifler aracılığıyla gelecek nesillere aktaran Türk'lerin ortaya koydukları halı sanatı; sanat tarihimizde haklı olarak seçkin bir yere sahiptir.

Halıya dokuma sanatı karakterini veren ilk düğümlü teknik örneği Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır (Fotoğraf I). Buluntular, düğümlü halının ilk kullanıldığı yerin Orta Asya olduğunu göstermektedir. *Buluntular, düğümlü halının ilk kullanıldığı yerin Orta Asya olduğunu göstermektedir. Önemli olan, daha sonra büyük sanat değeri kazancak olan bu dokuma biçiminin, Türklerin bulunduğu bölgede ortaya çıkmış olmasıdır. Altayların eteğinde, Pazırık kurganlarının birinde*

bulunmuş olan halı, konunun uzmanlarını çelişik düşüncelere yönlerecek teknik ve dekoratif özelliklere sahiptir. Türk düğümü tekniği (Gördes düğümü) ile yapılmış olması, Türk halı sanatının geleneksel tekniğinin çok eski bir geçmişe dayandığını göstermektedir. Bugün için tek örnek olan bu halıyı, Hun Türklerine ait kabul etmek, hem bulunduğu yer hem de tarihlendirme bakımından -M.Ö. 3. ile 1. yüzyıl arası- uygun görülmektedir. Yetkin (1991,s.6).

Fotoğraf 1: Pazırık Halısı ve ayrıntı
<http://podarki.tom.ru/pazirik.php>

Bu eşsiz sanat Anadolu'ya Selçuklular eliyle yapılan düğümlü halı dokumacılığıyla taşınmıştır. Anadolu'da gerçek Türk düğümlü halıların, ilk kez Anadolu Selçukluların başkenti Konya'da bulunmuş olması, çok önemli bir temellendirme olanağı sağlamaktadır.

Türk tarihinin akışı içinde biçimlenmiş olan Türk dokumacılık sanatı çalışmaları, XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Anadolu'nun her köşesinde sürdürülmüş, düzenli ve sürekli bir gelişme göstermiş, her gelişmede ise yeni yeni halı tipleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişme zincirinin ilk parlak dönemini sağlam geometrik motifleriyle Anadolu Selçuklu halıları oluşturmuştur *Selçuklu halılarından sonra, Türk halı sanatının ikinci parlak devri XVI. yy'da Uşak ve çevresinde yapılan halılarla başlar* (Aslanapa,2005:159). Madalyon motifli kompozisyonların yer aldığı halılar, Türk halı sanatına yepyeni bir zenginlik kazandırmıştır. *Türk halıları içinde en büyük ve tanınmış grup olan Uşak halıları, Avrupalı ressamın tablolarında sık sık tasvir edilip, XVIII. yüzyıl sonuna kadar çok tutulduğu halde, envanter kayıtlarında Uşak adı geçmez ve bunlar Türk halıları diye bilinir. Yerli kaynaklarda ise bu halılar, 17. yüzyıldan beri tanınmaktadır* (Aslanapa, 2005: 159).

Evliya Çelebi'nin 1633 ve 1674 tarihli kayıtlarında İstanbul yeni Valide Camii envanterinde, 1726 Topkapı Sarayı Hırka_i Saadet Dairesi ve 1763 Laleli Camii için Uşak'a halı ismarlandığı kayıtlarda bulunmaktadır. *Holbein halıları adı ile tanınan grubun ilk iki tipi, bunlara menşe olarak*

kabul edilir. Fakat bunlarda geometrik motifler yerine, tamamen bitki motifleri ve yine bitki motiflerinden meydana gelen madalyonlar hâkim olmuştur (Aslanapa, 2005: 160).

Uşak Halıcılığı Ve Avrupa İle Bağlantıları

Besim Atalay “Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları” adlı yapıtında Uşak halıcılığını başlıca dört devrede incelemiştir.

XIV. yüzyıldan önceki devre “Birinci Devre” ya da “Selçuk Devri” olarak adlandırılır. Göze çarpan köşeli geometrik şekilleri, ana nakış elemanı olarak belirginleşir. XVI. yüzyılda başlayan Çoğunlukla geometrik şekillerinin bulunduğu İkinci Devre’de siparişler üzerine İstanbul camilerine ve Avrupa saraylarına halılar dokunduğu dönemdir.

Çiçek, yaprak, dal ve sarmaşık biçimleri girmekle birlikte yine geometrik şekillerin izlerinin gözlemlendiği “ Üçüncü Devre ” XVIII. yüzyılın başlarında başlamıştır. *Yüzyılın ortalarına doğru kuzeyde İngiltere ve Hollandalıların siparişlerine Almanların, Avusturyalıların ve İtalyanların birbirleriyle yarışmasına katılmış olduğu dönemdir. Desenlere Ancak artık halı işleri dokuyucusunun arzusuna bağlı kalmaktan çıkıp, ismarlayan Avrupalının zevk ve arzusuna uyar olmuştur. Dördüncü Devrede: Sistemrik tarzın görüldüğü evredir. Bu sisteme göre desen, artık halı dokuyan kişinin hayal ve zihninden çıkmış kağıda dökülmüştür ve halıcılık için yeni bir evredir.* Atalay (1967,ss.37-44)

Çok zengin çeşitleri olan Uşak halılarında iki ana grup; “Madalyonlu” ve “Yıldızlı” Uşak halıları olarak ortaya çıkmıştır. Madalyonlu Uşak halılarında örnek, ortada büyük bir madalyonla kenarlarda parça madalyonlardan veya madalyonların çeşitli şekilde sıralanmasından meydana gelir; halının ortası daima tam bir madalyonla belirtilmiştir. Madalyonlu Uşak halılarında madalyonlar bazen oval, bazen dairesel zemin üstünde, tüm Türk halılarına temel olan sonsuzluk ilkesine göre yer alırlar. Bu gruba giren halılar varlıklarını, çeşitlenerek 18. yüzyıl sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Bu halılarda büyük bir motif zenginliği karşımıza çıkar. Sarı çiçeklerle doldurulmuş lacivert zemin üzerine koyu kırmızı ve mavi madalyonlular en iyi cinsleri sayılır. Ayrıca, iki yaprak arasında kalan renkli zeminin kuşa benzemesi nedeniyle “Kuşlu halı” olarak adlandırılan örnekler ve bazı çiçekli halıların tümü, Uşak halıları olarak genel bir ad altında toplanırlar. Yıldızlı Uşak halılarında, zeminde, koyu renkli yıldız motifleri görülür. Madalyonlar yıldız haline gelmiştir, bunlarda orta belirtilmez.

Çeşitli kaynaklar bu grupların tarihlendirmesinde çelişkili rakamlar sunmaktadır. Bazı kaynaklar yıldızlı Uşak grubunu daha önce göstermekteyse de ne yazık kesin bilgilere ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Tablolardaki resimlerden yola çıkan konunun uzmanlarınca, Türk halılarında madalyon biçiminin ilk olarak kullanılmış olduğu XVI. yüzyılın ilk yarısına mal edilmiştir. XVI. ve XVIII. yüzyıl arası yurt içi ve yurt dışı kaynaklı siparişlerin hızıyla Uşak Halılarında sanat ve teknik devamlı gelişmiştir.

Madalyonlu Uşak Halı tipi daha önemli bir grup olarak çok değişik tipleri de ortaya çıkarmıştır. Aile armalı madalyonlu Uşak halıları, madalyonlu uşakların sipariş üzerine yapıldığını gösterir. Örgülü kufiden geliştirilmiş bordürler ve çok üsluplanmış bitki motifleriyle canlandırılmış halılara yine bitki motiflerinden meydana gelen madalyonlar hâkim olmuştur.

XVI. yy'da Halıcılığın Uşak'ta gelişmesiyle ekonomik değer olması ve Avrupa'da tanınması İzmir'de bulunan İngiliz'lerin aracılığıyla olmuştur. *Uşak halıcılığı, Orta Asya'dan göçüp gelen Yörüklerle başlamıştır. Kaçar oynağının en çok yerleştiği Uşak kasabasında kendisine elverişli bir yer bulmuş olan halı, bu dolaylarda gelişmiştir. XVI. y.y.da İzmir'de bulunan İngilizler, İzmir'e gelen Uşak halılarını satın almaya başlamışlar. Doğuda çok geniş sömürgeler edinmiş olan Hollandalılar da İzmir'den halı çekmeye başlamışlar. Bu devrenin sonuna doğru başta İngilizler olmak üzere İtalya prenslikleri, Avusturya – Macaristan imparatorluğu, Prusya krallığı hem sarayları, hem de kiliseleri için halı alır olmuşlar.* Atalay (1967,ss. 21-22).

Rönesans Dönemi Resim Sanatında Uşak Halıları

Avrupa resminde Uşak kökenli Türk halılarının görülmesi XIV. yy'da İtalyan ressamlarla başlar. Uşak'ta Halı Pazarı (Dokuz Sele köprüsünün üzerine) denilen yere sabahtan getirilen halılar, İzmir'e ticaret için gelen İngilizler tarafından keşfedilerek yavaş yavaş satın alınmaya başlanır. Sömürgeleri genişleyen ve zenginleşen İngiltere, İtalya prenslikleri, Hollanda, Avusturya-Macaristan, Prusya gibi Avrupa krallıkları birbirleriyle yarışırca halı alırlar. Böylece Uşak'tan develerle İzmir'e gönderilen XV. yy'dan gelen, resimde halının betimlenmesi, XVI. yy.'da da Uşak halılarının resim sanatında görülmeye başlamasıyla çeşitlilik ve gelişme gösterir.

XV. yy ortasından başlayarak değişik eksenler üzerinde sıralanmış

sekizgen ve baklava kompozisyonlu halılar, Avrupa resminde gittikçe artarak resmedilmiştir. Aslanapa (2005,s.112). Küçük Örnekli I.Tip Holbein Halıları, Alman Sanatçı Hans Holbein'ın tablolarında belirgin ve sık betimlenmiş olup örgülü kufiden geliştirilmiş bordürlü ve çok üsluplanmış bitki motifli geometrik halılardır. Onun adıyla anılmıştır. Hepsi Holbein'le ilgili olmamakla birlikte XV. yy.dan XVI. yy.a Klasik Devre geçişi hazırlayan dört tip Holbein halısı ortaya çıkar. Birinci tip küçük örnekli Holbein halıları, konturları belirsiz düğümlü sekizgenlerle, kaydırılmış eksenlerde alternatif sıralanmış rumi ve palmetlerden meydana gelen baklavalardan ibaret zeminleriyle en eski ve karakteristik "Holbein Halısı"dır. İkinci tip "Holbein Halısı" ki Holbein resimlerinde hiç yer vermemiştir. Bitki motiflerinin birleşmesiyle meydana gelen dört kollu zengin baklavalarla, dağılmış şekiller haline gelen kontursuz sekizgenlerin aynı şemaya göre sıralanmasından oluşmaktadır. Son zamanlarda İtalyan Ressam

Lorenzo Lotto'nun tablolarında sıkça görüldüğü için bu tip halılara "Lotto Halıları" adı verilmektedir. Bu küçük örnekli Uşak bölgesine temellendirilen " Küçük Örnekli I.Tip Holbein Halıları" ve " Lotto Halıları ", XVI. ve XVII. yy. Klasik Devir Uşak Halılarının gelişmesine büyük katkı sağlarlar.

Lorenzo Lotto tarafından 1505 tarihli, Trevizo yakınında Azize Kristina kilisesi altar resminde Meryem ve çocuk İsa (Foto II), yine Lotto'nun 1523 tarihli bugün St. Petersburg Hermitaj Müzesi'nde bulunan aile tablosunda, "anahtar deliği girintili" ya da "Bellini" halıları olarak adlandırılan Batı Anadolu seccade tipi (Berlin İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan ve envantere Uşak halısı olarak geçmiş) halılar ayrıntılı bir biçimde resimlenmiştir. 1542 tarihli Venedik'teki Aziz Giovanni Paolo Kilisesi altar resmindeyse daha sonraları "Lotto" adı ile anılacak halılardan birini resimlemiştir. Bu halılarda yer alan palmet ve rumi motifleri "Madalyonlu Uşak" halılarında zenginleşerek devam etmiştir. *XVI. yüzyıl sonundan kufiden gelişen bordür ile çok iyi korunmuş bir Lotto halısı da Londra Victoria and Albert Müzesi'nde bulunmaktadır. Klasik Uşak bordürü ile çok iyi durumda diğer bir Lotto halısı da Philadelphia Müzesi koleksiyonları arasındadır. Aslanapa (2005,s.129).*

Bugün çeşitli müze ve koleksiyonlarda bulunan çok sayıdaki Lotto halıları içinde 6m uzunluğa varan ve içlerinde armalı olanları bulunmaktadır. Kufiden gelişen bordürlerin yanı sıra bulut motifli

Fotoğraf II: Lorenzo Lotto, Meryem ve Çocuk İsa, Azize Cristina, Treviso Altarı
1505.<http://www.spongobongo.com/her9867.htm>

kartuşlu ve kıvrık dallı çok zengin ve değişik bordürler de görülür. Geometrik motiflerin yerini tümüyle soyut bitkisel motiflerin almasıyla seçkinleşen, zaman zaman armalar ile işlenmiş bu halılar Lotto tarafından bütün ayrıntılarıyla resimlenir. “Lotto Halıları” olarak adlandırılan bu halı tipinin, Klasik Devir Türk Halılarının Uşak Halıları grubu ile olan teknik ve motif benzerliklerinden dolayı, Uşak bölgesinde yapılmış oldukları kabul edilir. Konturları tamamen kaybolmuş sekizgenler ve dört kollu baklavalar ilk Holbein'lardaki geometrik karakterlerini kaybederler. Belirsiz konturlu motifler; rûmillerle, palmetlerin ince saplarla gevşek olarak ve simetrik şekilde birbirine bağlanmasıyla oluşurlar.

Altta ve üstteki dişli üçgen yapraklar da yeni ortaya çıkan motiflerdir. Çoğu kırmızı zemin üzerine sarı, bazen koyu mavi üzerine sarı Rumi palmet kompozisyonudur Kufi'den gelişen bordürler yanında klasik

Uşak halılarını hatırlatan bulut motifi bordürler ayrıca kartuşlu ve kıvrık dallı olarak çok zengin ve değişik bordürler görülür. Aslanapa (2005,s.126).

Fotoğraf III: Lorenzo Lotto St. Giovanni Paolo Kilisesi Altar Resmi, 1542. Venedik.
<http://www.spongobongo.com/her9866.htm>

Yıldızlı Uşakların bilinen ilk betimlemesi, Paris Bordone'nin Venedik'te Accademia di Belle Arti' deki 1534 tarihli bir tablosunda yer alır. Sanatçı daha yüzyılın ilk yarısında balıkçının, Aziz Markus' un yüzüğünü Doc'a getirdiği anın konu edildiği resmin ortasında Doç'un ayaklarının altında serili Yıldızlı bir Uşak Halısı betimlemiştir (Fotoğraf IV).

Fotoğraf IV: Paris Bordone, Balıkçının Aziz Markus'un yüzüğünü Doc'a getirmesi,1530.
http://en.wikipedia.org/wiki/Oriental_carpets_in_Renaissance_painting

Rönesans, "Portre" resminin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Portre yaptırmak soylu Avrupalılar arasında giderek yaygınlaşır ve bir statü

göstergesi haline gelir. Bu portrelerde ve aile resimlerinde günün yükselen değerlerinden olan, bir çoğu o dönem oryantal olarak kayıtlara geçen halılara ayrıntısal bir biçimde yer verilir. Böylece Uşak halıları dinsel konuların yanı sıra portre betimlemelerinde de aranan bir resim elemanı olarak karşımıza çıkar. Öyle ki ünü bütün Avrupa'yı sarar ve artık soylu ailelerin üzerinde kendi armalarının bulunduğu Uşak halıları sipariş edilmeye başlanır. Polonyalı Wiesiolowski ailesi armasını ile Madalyonlu Uşak halısı bugün Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır.

İngiltere'de, Doğu kaynaklı halılar ilk kez yaklaşık 1246 tarihinde Winchester kral şapelinde Henry III'ün ayakları altında görülür. Daha sonra 1520'de Cardinal Wolsey'in, dekoratif amaçlı, hem masa örtüsü hem de zemin halısı olarak Venedik'ten Türk Halıları getirebilmesi uzun görüşmelerin sonucunda gerçekleşir. Altmışın üzerinde Türk halısı Antwerp limanına 600 düka karşılığında getirilir. 1547'de Henry VIII'in zamanında ve ölüm sonrası Kraliyet kayıtlarına 400 adet halı "Lotto, Holbein ya da Uşak Halısı" adı ile geçirilmiş. Bunlardan kayıtlara geçen bazıları Henry VIII, Edward VI'nın ve kraliyet soylularının portrelerinde görülmektedir. Fawcett, (2001,s.155).

Fotoğraf V: Hans Holbein, İngiltere Kralı VIII.Henri
<http://www.hans-holbein.org/>

Kraldan başka XVI. yy. ortalarında çağın Avrupa modasına uyarak birçok İngiliz soylusunun, ayaklarının altında Uşak Halılı (bazıları Batı Anadolu Türk halıları olarak adlandırılan) yaptırmış oldukları yağlıboya resimleri bulunmakta. Ünlü Alman ressam Hans Holbein 1526 yılında Roterdamlı büyük bilgin Erasmus'un önerisi ve tavsiye mektubuyla İngiltere'ye gider. Biz bugün, onun bir saray ressamı olarak üstün görüş gücüyle betimlediği VIII. Henri döneminin kadın, erkek portrelerine ve üzerinde yer aldıkları halıların aynısını yansıtan görüntülere sahibiz. *Holbein tarafından 1540 tarihinde betimlenmiş, kral VIII. Henri'nin (Fotoğraf V) bu resminde kralın ayakları altına serilmiş bir yıldızlı Uşak halısı görülmekte.* Fawcett, (1998-2001,s.156).

Yıldızlı Uşak halıları sayıca, madalyonlu halılara oranla daha küçük bir grubu oluşturur. Hemen hemen hepsi kırmızı renkli zemin üzerine sekiz kollu yıldızlarla küçük baklava biçimindeki madalyonların kaydırılmış eksenler üzerinde alternatif sıralanmasını gösterir. Aslanapa (2005,s.167).

XVI.yy. sonlarına gelindiğinde günümüze ulaşan parçalar ve yazılı belgelerin ortaya koyduğu gibi, Yıldız Uşak halı örnekleri çok kısa sürede mükemmelle ulaşır. İlginç bir şekilde XVII. yy.'ın sonlarına doğru ansızın üretimden kalkarlar ve ortadan kaybolurlar. King (1984,s.367).

Daima kırmızı zemin üzerine sekiz köşeli yıldız madalyonlar ve küçük baklavalara koyu mavi örnekleri meydana getirir. Bunlarda halının ortası belirtilmez ve madalyonların sonsuz örneğe bağlandığı açıkça bellidir. Bazen zemin mavi, madalyonlar kırmızı renkte olabilir.(Fotoğraf VI) Madalyonların içi sarı ve kırmızı palmet ve çifte Rumilerle dolgunlaşmış, zemin köşeli dallar ve çok renkli çiçeklerle bezenmiştir. Bunların başlangıç tarihleri daha belirlidir. Aslanapa, 2005,s.167). Donald King'e göre Yıldızlı Uşak halılarının çıkış kaynağı olarak Karakoyunlu Türkmenlerinin Tebriz'de Gökmescid çini desenleri arasında açık bir bağlantı vardır. Öte yandan bu tip halıların mimari süsleme ile arasında ne gibi bir benzerlik olabileceği sorusuna verilebilecek en güzel yanıt; Edirne Selimiye Cami kalemşi

Fotoğraf VI: XVI. yy. Yıldız Uşak Halıları
<http://www.spongbongo.com/em/em9733.htm>

desenleridir. Yenileme çalışmaları sırasında, temizlenmiş sıvaların pencere tavanları altından çıkan 1575 tarihinden kalma siyah renkteki kalemişi desenler. Yıldızlı Uşak halılarına benzerlik gösterir.

Barok Ve Sonrası Resim Sanatında Uşak Halıları

Yaşadığı, gördüğü gerçeği en yalın biçimde yapıtlarına yansıtan bu nedenle o dönem resim sanatının “doğalcı” olmakla eleştirilen ilk sanatçılarından Michelangelo Merisi da Caravaggio. Aradan geçen yüzyıllara karşın, yapıtları hala çarpıcılıklarından bir şey kaybetmeyen ressamların başında gelir, İtalyan. *Biri yapım yılı 1601 tarihli Londra National Gallery’de (Fotoğraf VII) ,diğeri yapım yılı 1606 tarihli Milano Pinacoteca di Brera Müzesinde bulunan iki resmi arasında görülen kompozisyon benzerliği ilginçtir. Yakın tarihlerde yapılmış olan bu resimlerde, yer alan halılar arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir.* Varriano (1986,ss.119-124). O gün için oldukça popüler Uşak halısı masaların üzerinde görülmekte. Bugün bu tip halının orijinal örnekleri İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde ve Berlin İslam Eserleri Müzesinde yer almaktadır.

Avrupa’da Venedikli sanatçıların başlatmış oldukları, daha sonra Lombardiyalı ve XVI yüzyıl sonları ressamları arasında oryantal halıların dekoratif amaçlı kullanılması modası burada da Caravaggio

Fotoğraf VII: Caravaggio Emmaus’ta Yemek, 1601.
[http://en.wikipedia.org/wiki/Supper_at_Emmaus_\(Caravaggio\),_Milan](http://en.wikipedia.org/wiki/Supper_at_Emmaus_(Caravaggio),_Milan)

ile kendini göstermekte. *Dinsel konunun resmedildiği tablolarda yer alan havariler İsa’yla heyecan içinde tartışıyor.* Varriano (2006,s.121). Daha

önceki dinsel konulu tablolarında da resmettiği türden havarilerdir bunlar, kırışık alınları ve yıpranmış yüzleriyle. Ancak yemek masasını çevreleyen bu sıradan işçileri anımsatan figürlerin üzerinde yemek yedikleri masanın örtüsü; günün yükselen değerlerini simgeleyen bir Uşak halısı. Varriano (1986,ss.119-124).

Hollanda'nın XVI. yüzyılda yabancılarla yapmış olduğu ticaretini hızla geliştirmesi ve zenginleşmesi halı ticaretini de etkilemiştir. O dönemin Avrupa'sının gündelik yaşamında moda olan konsol ya da masa üzerine dekoratif amaçlı statü ve zenginlik göstergesi Batı dünyasının tanımıyla "Oryantal Halılar" Hollanda soylularının ve burjuvazinin evlerinde de görülmeye başlanır. Dolayısıyla gündelik yaşamın iç mekanda ki sıradanlığının konu olarak ele alındığı bu resimlerde resim sanatının ve Uşak Halılarının en çarpıcı örneklerinin yer aldığı sıkça görülmekte. Kompozisyonun hemen ön planında ya da orta planda yer alan masa üzerlerine gelişigüzel etkisi bırakan serilmiş, Uşak Halılarının tüm ayrıntıları ile resimlendiği yapıtlar bulunmakta.

Bugün Vermeer, Terbourch gibi kuzeyli sanatçıların Uşak Halısını ön planda gösterdikleri resimlerin kayıtlarına dünyanın önemli müze ve galerilerinde ulaşabilmekteyiz. Buckingham sarayında, Dresden

Fotoğraf VIII: Vermeer Van Delft Mama, 1656.
<http://www.essentialvermeer.com/catalogue/procuress.html>

galerisinde, Londra National Gallery'deki tablolarında “Madalyon” motifinin esas olduğu, büyük orta madalyonun altında ve üstünde yanlar da ikişer kesik madalyonla sonsuzluğu gösteren, bu tip halıların en güzel örnekleri yer almakta.

Hollanda resim sanatı tarihinin ünlü sanatçılarından Johannes Vermeer Delft tarafından yapılmış Dresden Staatliche Kunstsammlungen Gemälde Gallery'de bulunmakta olan 1656 tarihli “Mama” adlı yapıt (Fotoğraf VIII) gündelik yaşamın sıradanlığı içinde dondurulmuş bir an gibi durmakta. “Günlük yaşam” resmi onunla birlikte mizahi bir çizim olmaktan çıkmıştır. Resmin dört farklı karakteri, ön planda bulunan masayı örtmekte olan, görkemli Uşak halısının geri planına yerleştirilmiş. Gombrich'in söylemiyle Vermeer'in resimleri “İçinde insan figürü bulunan ölü doğaldır”. Gombrich (1980,s.341). Buradaki figürlü ölü doğa; biçimlerin, dokuların ve renklerin tasvirinde ince ve ayrıntısal bir keskinliğe ulaşmıştır.

Bu resimde yer almakta olan halı çoğunlukla kırmızı veya lacivert renkli zemin üzerine, koyu kırmızı ve mavi renkli ana madalyonların yer aldığı, sarı renkli ya da beyaz renkli yapraklar ve çiçeklerle yandaki ikincil madalyonların ana madalyona bağlandığı Uşak halılarından biridir. Ancak; kırmızı bordürleri ve saçaklı kenarlarıyla, ender bulunan bir madalyonlu Uşak halısıdır¹.

Vermeer'in her zaman olduğu gibi çok titiz ve özenli çalışmış olduğu anlaşılıyor. Ancak halının mavi renkli bölümleri günümüzde gri mavi ve gri yeşil olarak görülmekte. Uzmanlar son zamanlarda yapılan özel analizler sonucu Vermeer'in bu resimde demir fosfatlı bir pigment kullandığını bu nedenle ışığın etkisiyle mavi rengin zamanla değiştiğini kanıtladılar.

¹ <http://www.essentialvermeer.com/catalogue/procuress.html> (05.12.2009)

Fotoğraf IX: Gerard Terborch, Therbo çalan kadın, Londra National Gallery, 1668.
<http://www.bing.com/images/search?q=gerard+terbourch+london+national+gallery&view=detail&id=C9>

Terborch'un Londra National Gallery'de bulunan gelenekselleşmiş Hollanda iç mekan resimlerinde görüldüğü gibi madalyonlu bir Uşak halısı resmin sağ bölümünde olanca görkemiyle masayı kaplamakta. Sanatçının özel seçilmiş figürleri ve mekan arasındaki belirsiz ilişkilerin atmosferinde, ayrıntısal ve titiz çalışılmasıyla yerini almakta (Fotoğraf IX).

1520'den sonra Portekiz resminde, yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Avrupa ve İngiliz resminde bu tip halı tasvirleri görülür. Hollanda'da masa örtüsü olarak çok kullanılan bu halıların tasvirleri, Avrupa resminde 1660'a kadar devam etmiş ve daha sonraki yıllarda da tek tük görülmüştür. Aslanapa (2005,s.126).

Avrupa resim sanatına paralel olarak XVII. yüzyılda Uşak halılarının parlak devrinin devam etmekte birlikte gelişiminin XVIII. yüzyılda gerilediği, bazı grupların kaybolurken, büyük gruplarda da bozulmaların ve kabalaşmaların başladığı görülür.

XVIII. yüzyıl son yarısında Avrupa resminde madalyonlu Uşak halılarının çok değişik örnekleri hâlâ tasvir ediliyordu. Bunlardan İsviçreli ressam Liotard (1702-1789) "Conventry Kontesi Portresi"nde (Fotoğraf IX) yerde serili olarak koyu mavi zemin üzerine açık kahverengi madalyonun altında, üstünde lotus, yanlarda birer palmetlerle orijinali bilinmeyen bir madalyonlu Uşak halısı resmetmiştir. Burada madalyon zemin genişliğine yakın bir ölçüye varmış, bordürle arasında çok az mesafe kalmıştı. Aslanapa (2005, 126).

Fotoğraf IX: Liotard, Mary Gunning, Conventry Kontesi, 1749.
<http://www.kunstkopie.de/a/liotard-jean-etienne/dame-in-orientalischer>

Sonuç

Türklerin Hunlar devrinde geliştirmiş oldukları düğümlü halı tekniklerinin, Doğu Türkistan'dan Batı Anadolu'ya kadar devam eden ve yüzyıllar süren bir geleneği vardır.

Daima Türklerin yaşadığı ülkelerde Türklerle iç içe ortaya çıkan halı, önce İslam alemine sonra tüm dünyaya yine Türkler tarafından tanıtılmıştır.

Günümüz dünya müze ve koleksiyonlarına dağılmış XVI.-XVIII. yüzyıl Türk halı sanatının önemli bir grubunu Uşak halıları ve seccadeleri oluşturur. Aynı şekilde, Avrupa resim sanatında resim elemanı olarak birbirinden değerli sanatçılar tarafından betimlenmiş, belgelenmiş, yine önemli müze ve koleksiyonlarda yerini almış, XVI.-XVIII. yüzyıl Uşak halılarına ve seccadelerine rastlamaktayız.

“Uşak” dünya şehirler tarihinde halılarıyla ünlü bir kent olarak çıkar karşımıza. Türk zevkini ve zekâsını gösteren, gündün güne yok olmakta olan kültürel varlıklarımızın en başta gelenlerinden biri de Uşak halıları ve halıcılığıdır. “Dünyada en çok ziyaret edilen müzelerin başında gelen Louvre Müzesi'nin, ülkemizde Sabancı Müzesi'ndeki, Üç İslam Uygarlığı Sergisi'nde 68 Osmanlı eserinden sekizini Uşak halıları oluşturması bu zenginliği keşfetmenin doruğuydu belki de”². Yüzlerce yıllık emeğin değer bilinirliğinin bir kanıtı olarak alınabilir. Bu eşsiz kültür mirasımız yüzlerce yıllık ulusal markamız, dünya kültür mirasımız ve öz sanatımızdır.

² Süleyman Dilsiz, Dünya Gazetesi, 18.11.2008
<http://www.dunya.com/haber.asp?id=28174>

1894 yılı verilerine göre Uşak'ta yılda 250 bin metre kare halı dokunmakta ve üretiminin tümünü Avrupa'ya ihraç ederek, 196 bin altın lira gelir elde edilmekte idi (Atalay,1967: 44). Nitekim XIX. yy'da İzmir'i ticari açıdan besleyen Uşak, buradan ihraç edilen ürünlerin yarısını Uşak halıları oluşturmuştur. Osmanlı'da Anadolu'ya elektrik getirilen ilk il olmasının nedeni de yurtdışından bu yoğun talebi karşılamaktı. Sonuçta o dönemde tarım egemen toplum yapısında Uşak'ta gerçek bir sanayi oluşmuş, fabrikalar ve dokumahaneler, evlerdeki tezgâhlar bu sektörün dinamikleri olmuştur.

Uşak halısının popülerliği 1. Dünya Savaşı yıllarına kadar zaman zaman yok olmaya yüz tutmuş, zaman zaman yenilenecek sürmüştür. Savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşanan çarpıcı değişimler ve ardından Ulusal Kurtuluş Savaşımız, Avrupa ile olan ticaretin azalması gerekliliğini doğurmuştur. Uşak halıları bu tarihlerden sonra müze ve müzayede halısı sıfatıyla anılmaya başlanmış ve dünyanın seçkin müzelerinde sergilenerek, ünlü müzayede salonlarında büyük bedellerle koleksiyonculara satılır olmuştur.

Günümüzde yavaş yavaş kaybolan değerlerimizi yeniden canlandırmak için çözümler aramalı, bu değerlerimizi sevgiyle yeni nesillerimizle tanıştırmak ve yeniden ele almak amaçlanmalıdır.

Geçmişlerini, tarihsel değerlerini korumayı ve yeniden değerlendirmeyi amaçlayarak çağdaşlaşan toplumlar kültürel yönlerden gelişmiş toplumlardır. Kültürel mirasını yaşatacak projeler üretecek ve uygulayacak bilinçli kuşaklara sahip olabilmek için, bu bilinci yayacak, yaşatacak genç kuşaklara sahip olmayı amaçlamak çağdaş bir toplum olabilmenin temelini oluşturacaktır.

Kaynakça

Aslanapa, O., *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, (2005).

Atalay, B., *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1967).

Çokay, M. Ö., *XV-XVIII.yy Avrupa'sında Masa Örtüsü Türk Halıları*. Ev Tekstili, Sayı:22, İstanbul: Ev Tekstilcileri Derneği Yayın Organı, (1999).

King, D. and Sylvester, D., *The Eastern Carpet in the Western World, From the 15th to the 17th century*, London, (1983).

Ertuğ, A., *Turkish Carpets from the 13th–18th centuries*, İstanbul: Tekstilbank Kültür Yayınları, (1996).

Fawcett, J., *Historic Floors, Their Care and Conservation*, Architectural Press, (1998-2001).

Gombrich, E. H., *Sanatın Öyküsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, Ankara C.93, (1980).

Gürçağlar, A., “Yansımalar, Gelenekler ve Değişim”, *Antik&Dekor*, Sayı:45, İstanbul: Antik A.Ş. Yayınları, (1998).

Mert, O., “Halıcılığımız Üzerine Uşak Halıları”, *Tekstil&Teknik*, Sayı:57, Bursa, (1989).

Mills, J., *Carpets in Pictures*, London, (1975).

Varriano, L. John, “Caravaggio and the Decorative Arts in the Two Suppers at Suppers at Emmaus”, *Art Bulletin College Art Association*, (1986).

Varriano, L. John, *Caravaggio, The Art of Realism*, Penn State Press, (2006).

Yetkin, Şerare, *Yeni Bulunan Hayvan Figürlü Halıların Türk Sanatındaki Yeri*, Sanat Tarihi Yıllığı. V, İstanbul, (1973).

Yetkin, Şerare, *Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991.

<http://www.essentialvermeer.com/museumstwo.html> (05.12.2009)

<http://www.essentialvermeer.com/catalogue/procuress.html>

(05.12.2009)

www.hans-holbein.org (12.07.2009)

http://en.wikipedia.org/wiki/Oriental_carpets_in_Renaissance_painting (07.07.2009)

<http://www.spongobongo.com/em/em9733.htm> Oushak

Rugs:Lorenzo Lotto's Madonna and child, (11.12.2009)